

TURINYS

10 Pratarinė

12 Įvadas

19 Ona Šimaitė

27 Rūta ir Pranas Laucevičiai

35 Pranas Mažylis

41 Sofija Binkienė

49 Antonas Šmidas

57 Benediktas Bagdavičius

63 Bronislava Dainauskienė

69 Bronislovas Paukštys

75 Bronius Gotautas

81 Danutė Čiurlionytė-Zubovienė

89 Domicelė Pagojutė

95 Viktoras Kutorga

103 Jonas Paulavičius

111 **Karlas Plagė**

117 **Kristina Griniuvienė**

123 **Elena Žalinkevičaitė-Petrauskienė**

129 **Marija Fedecká**

135 **Marija Rusteikaitė**

141 **Mykolas Šimelis**

147 **Juozapas Stakauskas**

155 **Stefanija Ladigienė**

161 **Juozas Straupis**

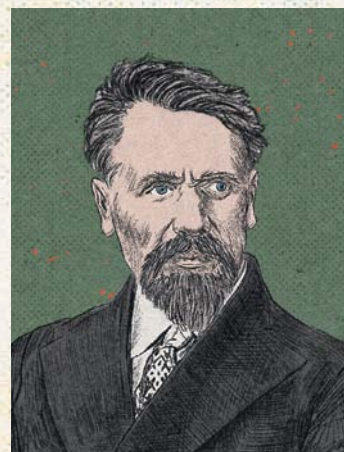
167 **Vladas Drupas**

173 **Vytautas Žakavičius**

178 **Žodynėlis**

182 **Literatūros ir kitų šaltinių sąrašas**

183 **Šaltiniai internete**

Adolfas Hitleris užvaldo Vokietiją

1933 metų pradžioje į valdžią Vokietijoje atėjo antisemito Adolfo Hitlerio (*Adolf Hitler*) vadovaujama nacionalsocialistų (nacių) partija. Kaip taikliai apibendrina istorikas Matijas Mėzenhioleris (*Mathias Mesenhöller*), Hitlerio atsidūrimą valdžioje lėmė „istorinės aplinkybės, tragiški sutapimai, priešiškus respublikai, senojo Vokietijos elito lengvabūdiškumas“, taip pat neregėtai aršus Hitlerio charakteris ir svaigūs gero gyvenimo pažadai, patikę daliai po Pirmojo pasaulinio karo viskuo nusivylusių Vokietijos gyventojų. Nacių partija, maniusi, kad vokiečių tauta yra aukščiau už kitas tautas, rėmėsi keturiomis pagrindinėmis idėjomis:

a) rasių kovos teorija – pasaulyje esą vykstanti žūtbutinė kova tarp rasių, kurią turinti laimėti germanų, arba arijų, rasė;

b) rasiniu antisemitizmu – manymu, kad žydų tauta yra ne tik žemesnė rasė kaip slavai ar baltai, bet tiesiog ne žmonės;

c) antikomunizmu – įsitikinimu, kad komunizmas yra žydų kūrinys, skirtas pasauliui užvaldyti;

d) gyvenamosios erdvės siekiu – vykstant rasių kovai, vokiečiams esą reikalinga daugiau derlingų žemių rytuose.

Per keletą metų užvaldę Vokietiją, naciai iškėlė Hitlerį kaip dievą: vaikai mokyti melstis Hitleriui, jaunimas ir suaugusieji besąlygiškai aukotis dėl nacių idėjų. Bandžiusieji priešintis buvo persekiojami: uždaromi į kalėjimus ir koncentracijos stovyklas – įkalinimo vietas, kuriose itin prastomis ir smurtingomis sąlygomis buvo laikoma daugybė valdžiai neįtikusių žmonių, dažnai be jokio teismo sprendimo.

Nacių Vokietija plečia įtaką. Antrojo pasaulinio karo pradžia

1936 metais nacių Vokietija pradėjo plėsti įtaką Europoje. Pažeidusi Versalio taikos sutartį, užėmė Reino kraštą (1936), prisijungė Austriją (1938), okupavo Čekoslovakiją (1938), užėmė Klaipėdos kraštą (1939). Pačioje Vokietijoje iš žydų buvo atimta pilietybė, jie buvo atleidžiami iš darbų, jų verslai žlugdomi. Taip stengtasi žydus priversti palikti šalį. 1938 metų lapkritį naciai Vokietijoje organizavo pogromus, per juos buvo siaubiami žydų namai ir verslai, deginami žydų maldos namai – sinagogos. Valdžia stengėsi pavaizduoti, kad tai įniršusi minia susidoroja su žydais, tačiau iš tikrųjų pati patylomis organizavo žydų užpuolimus ir turto niokojimą. Tai buvo pirmasis siaubingos istorijos veiksmas. Kitas prasidėjo 1939 metų rugsėjo 1 dieną, kai nacių Vokietija užpuolė Lenkiją. Tai buvo šešerius metus trukusio Antrojo pasaulinio karo pradžia. Per jį žuvo neįsivaizduojamai daug – dešimtys milijonų žmonių! Iš jų didesnę dalį sudarė taikūs civiliai gyventojai: žuvę karo metu ir naikinti sąmoningai. Hitleris ir jį supę žmonės buvo įsitikinę, kad iki tol vykę karai buvo tik vaikų žaidimas, ir pradėjo vadinamąjį naikinamąjį karą, jame nacių Vokietijos kariškiai buvo atleisti nuo bet kokios moralinės atsakomybės, o pagrindiniu nacių taikiniu tapo žydai.

Holokausto pradžia

1941 metų birželio 22 dieną nacių Vokietijos kariuomenė užpuolė Sovietų Sąjungą. Nacių užimtoje Sovietų Sąjungos teritorijoje iškart pradėta persekioti ir žudyti žydus. Lietuva, kaip jau minėjau, buvo pirmoji nacių kelyje. Iš pradžių naciai ir jiems talkinusi vietos valdžia neleido žydams tam tikromis valandomis išeiti į miestą, uždraudė naudotis viešuoju transportu ir šaligatviais, privertė nešioti tam tikrus

ženklus – geltonas žvaigždes, galiausiai atėmė turtą ir suvarė į getus (turbūt žinote – tai valdžios įsakymu fiziškai nuo kitų atskirta miesto dalis, iš esmės kalėjimas). Iš getų žmonės buvo palaipsniui išvedami ir sušaudomi tam paruoštose vietose: miškuose ar pamiškėse iškastose duobėse, apkasuose ir pan. Žudynėms vykdyti buvo įsteigti kariniai-policiniai daliniai, kuriuose, deja, tarnavo ir lietuvių. Iš viso per Holokaustą buvo nužudyta apie 195 000 Lietuvoje gyvenusių žydų, o visoje Europoje – 6 milijonai iš 8 milijonų. Šis neregėto masto nusikaltimas imtas vadinti Holokaustu (lotyniškai *holocaustum* – „sudeginta auka“) arba Šoa (hebrajiškai *Shoah* – „sunaikinimas, katastrofa“).

Pavadinimas *holocaustum* atspindi sukrečiančią tikrovę – iš įvairių Europos šalių į nacių okupuotoje Lenkijoje įsteigtas koncentracijos ir mirties stovyklas (pavyzdžiui, Aušvicą ar Treblinką) atvežti žydai buvo nuodijami čia įrengtose dujų kamerose, o jų palaikai sudeginami krosnyse ir išbarstomi laukuose. Nacių užimtoje Sovietų Sąjungos teritorijoje žydai buvo sušaudomi duobėse. Dalis jų palaikų po kelerių metų, Vokietijai pralaimint karą, buvo taip pat iškasti ir sudeginti didžiuliuose laužuose, o pelenai sumaišyti su žeme, kad neliktų nusikaltimo pėdsakų.

Toks pats likimas laukė ir romų. Naciai juos taip pat laikė nevertais gyvenimo žmonėmis. Manoma, kad 1941–1944 metais nužudyta ne mažiau kaip 500 Lietuvos romų, taigi kas trečias čia gyvenęs. O visoje Europoje tarp 250 000 ir 500 000.

Žydų gelbėjimas

Nepaisydami didžiulio smurto masto bei nacių grasinimų sušaudyti, dalis Europos žmonių, tarp jų ir Lietuvos gyventojai, apsisprendė savo bendrapiliečius žydus gelbėti, nors už tai jiems grėsė mirties bausmė. Vieni teikė žydams laikiną globą, įspėdavo apie pavojus, sušelpdavo maistu, kiti suteikdavo nuolatinę pagalbą. Vieni gelbėjo savo draugus

ir pažįstamus, kiti – visus, besikreipiančius pagalbos. Žmonės buvo slapstomi namuose ir tam tikslui įrengtose slėptuvėse kaime ir mieste. Juo slapstė inteligentai ir beraščiai, turtingi ir vargšai, lietuviai, lenkai, rusai ir kiti. Daugumą žydų gelbėtojų Lietuvoje veikiausiai sudarė valstiečiai, tai nenuostabu, nes apie 85 procentus Lietuvos piliečių tada gyveno kaime, nors tikslios statistikos iki šiol neturime. Kaip ir nežinome, kiek tiksliai žydų Lietuvoje buvo išgelbėta, antai iš 550 Darbėnų žydų liko gyvi tik septyni. Manoma, kad per trejus metus – nuo 1941 metų birželio pabaigos iki 1944 metų pabaigos – trukusį Holokaustą, kol Sovietų Sąjunga iš nacių Vokietijos atkariavo Lietuvą, Lietuvoje pavyko išsigelbėti ir išgelbėti apie 2–3 tūkstančius Lietuvoje gyvenusių žydų, tai yra tik mažą dalelytę buvusios bendruomenės.

Izraelyje, Jeruzalėje, įsikūręs Tautos atminimo institutas (*Yad Vashem*) nuo 1963 metų asmenims, per Holokaustą nesavanaudiškai gelbėjusiems nacių Vokietijos mirčiai pasmerktus žydus, suteikia Pasaulio tautų teisuolio vardą. Šį garbės vardą iki šandien (2021) yra gavę ir 921 Lietuvos pilietis. Lietuva savuoju Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi yra apdovanojusi 1600 žydų gelbėtojus. Savaiame suprantama, gelbėtojų buvo ir daugiau, tik reikia ieškoti – galbūt jų buvo ir Tavo giminėje?

Sofija Binkienė

žurnalistė, vertėja

1941-ieji man buvo dvigubai sunkūs. Naciams užėmus Kauną, baltaraiščiai iškart suėmė Ireną ir Lilijaną. Buvo įskųstos, kad, valdant sovietams, parašė laikraštyje kažką netinkamo. Jau kurį laiką sunkiai sirgo mano vyras Kazys. Gydytojų prognozės nieko gero nežadėjo – širdies liga. Kazys beveik neišeidavo iš kambario ir retai atsikeldavo iš lovos. Laimei, mūsų vaikai – Gerardas, Eleonora, Lilijana ir Irena (juodvi galų gale pavyko išlaisvinti) – buvo jau išaugę. Nuostabus alyvomis kvepiantis birželis Kaune smarkiai skyrėsi nuo to, kas vyko miesto gatvėse, kiemuose ir butuose: riksmas ir pavieniai šūviai naktį, išsigandę veidai žydų, varomų į VII fortą Žaliakalnyje. Ant tvorų ir sienų pernakt atsirado bjaurių, prieš žydus nukreiptų plakatų. Prie VII forto gyvenę pažįstami sakė, kad daugiau nebeištersią – visą savaitę dieną naktį griaudi: kulkosvaidžio kalenimas, salvės ir pavieniai šūviai. Iš tūkstančių kauniečių žydų, suvartų į fortą paskutinę birželio savaitę, ištrūko tik vienas kitas. Kazys, nors ir visai silpnas, ragino: „Reikia ką nors daryti, kasti slėptuves miškuose, vesti žmones iš geto, rinkti įrodymus, ką nors...“ Jis, o ir mes visi puikiai supratome, kad žydus ištiko armėnų likimas – turkų osmanų valdžia šią tautą per Pirmąjį pasaulinį karą irgi norėjo sunaikinti: visus iki vieno.

Vieną vakarą – veikiausiai tai buvo 1942-ųjų pradžia – gatvėje sutikau buvusią bendradarbę iš Lietuvos telegramų agentūros ELTA Nataliją Jegorovą, kurią, kaip ir mane, atėjus naciams, atleido iš darbo

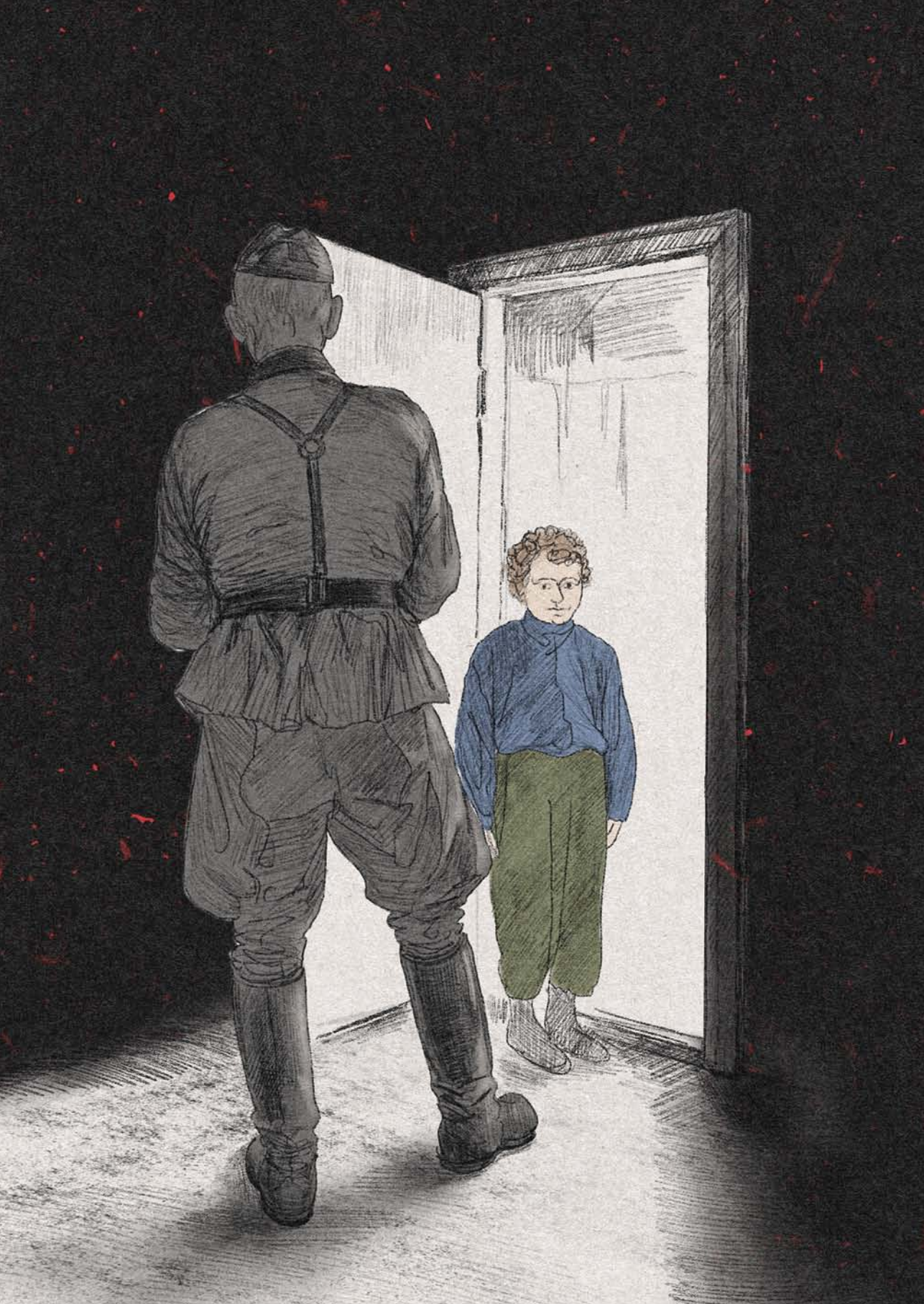
dėl netinkamų pažiūrų. Natalija paklausė, ar sutikčiau priglauti vieną žydų mergaitę iš Kauno geto, kurį Kauno priemiestyje Vilijampolėje naciai ir jiems talkinanti lietuvių valdžia įsteigė 1941-ųjų rugpjūtį: išleido įsakymą, liepiantį žydams persikraustyti į Vilijampolę, dalį šio rajono apjuosė spygliuotos vielos tvora, pastatė sargybą. „Taip, tegu ateina“, – pasakiau. Po kelių dienų pas mus jau buvo vienuolikmetė Gita Judelevičiūtė. Nepažįstama moteris palydėjo Gitą iki mūsų namo Vydūno alėjoje slenksčio ir iškart atsisveikino. Įsivedžiau Gitą į mūsų *salioną*. Lilijana, ugnis, iškart pribėgo prie Gitos ir ją apsikabino. Vaikus buvau įspėjusi, kad mūsų namuose atsiras žmogus, kuriam gresia didžiulis pavojus, ir nuo tol visi turėsime elgtis labai slaptai. Pirmąją naktį Gita miegojo Kazio kabinete prie didžiulės knygų lentynos. Ruošdamasi gultis, pravirko. Jautėsi pažeidžiama ir siaubingai vieniša (tėvai Raja Judelevičienė ir Isakas Judelevičius slapstėsi pas kitus žmones). Pasistengėme ją nuraminti: „Gita, tu esi saugiose rankose ir tavo tėvai taip pat.“

Kaziui iš pradžių nesakėme, kas iš tikrųjų yra Gita, nenorėjome jaudinti. Pristatėme ją kaip Vlado, Lilijanans vyro, seserį iš kaimo. Kazys, žinoma, nebuvo naivus, ypač kai Gita užgrodo fortepijonu klasikinės melodijas: „Na, kokias tu man pasakas čia pasakoji...“ – sakydavo. Vėliau jiedu susipažino, kalbėdavosi. Kazys jai sakęs: „Žmogžudžiai žlugs. Kitaip negali būti.“ Pas mus Gita išbuvo trejus metus. 1943 metais ji buvo nuvežta į vieną kaimą prie Utenos, ten ją slapstė Elžbieta Svilienė. Artėjant frontui 1944 metais, Gita vėl grįžo pas mus ir čia sulaukė išvadavimo. Mama Raja Judelevičienė kartais ją aplankydavo.

Slėpėme ne tik Gitą – pamažu mūsų butas Vydūno gatvėje tapo savotišku žydų gelbėjimo štabu. Jie vadindavo jį viešbučiu, kuriam vadovavo „teta Zosė“ – tai aš. Čia apsistodavo žydai, kol jiems surasdavome ilgalaikį prieglobstį. Kas jautėsi blogai, galėjo ateiti pas mus dieną kitą pailsėti, pavalgyti, pasiguosti. Kai kurie, kaip mažylis Kama Ginkas, gydytojo Mirono Ginko sūnus, užsibūdavo ilgiau. Taip pamažu įsiaistrinome

gelbėti. Lilijanos vyras Vladas buvo neprilygstamas. Gelbėdamas improvizuodavo taip pat šauniai, kaip grieždavo smuiku. Jis buvo slap-tasis mūsų agentas. Juodbruvus, kumptelėjusia nosimi, jis užsisegda-vo Dovydo žvaigždę ir su žydų darbo brigadomis vakarais patekdavo į getą, ten pasakodavo, kas girdėti mieste ir pasaulyje, ragindavo gelbė-tis. Kurį laiką žydai manė, kad gete likti saugiau, kad vokiečiai nenaikins geto, kol jie uoliai dirbs Vokietijai, bet Vladas pasistengdavo išsklaidyti jų iliuzijas. Pasakojo, kad Lietuvos provincijoje nebeliko nė vieno gyvo žydo, kad tas pats yra Baltarusijoje, Ukrainoje – visur... Žmonėms iš pradžių buvo sunku suprasti, kad juos naikina tik todėl, kad jie YRA. Yra *žydai*. Nors vokiečiai išnaudodavo ir lietuvius, ir kitus, slavai jiems irgi buvo ne žmonės, tačiau jiems gyventi šiaip taip dar buvo įmanoma.

Šiaip taip gyventi, nes įtampos buvo tikrai daug! Virš mūsų buto Vydūno gatvėje antrame aukšte įsitaisė gestapininkas su šeima, mėg-davęs nei iš šio, nei iš to įsiveržti į mūsų butą, radiatorinę, ir patikrinti, ar tik „nevagiame šilumos“. Mat anglių nuolat stokojome, o jie turėjo apščiai. Juk sistema viena visam namui. Kai persikraustėme į kitą butą, sužinojome, kad už sienos, gretimame bute, gyvena lietuvius, irgi dirbęs gestape... Nesisekė mums su kaimynais, bet kažin kaip sugebėjome ne-išsiduoti, o ir niekas neišdavė. Gelbėjo, matyt, Kazio autoritetas Kaune (Kazys mirė 1942-ųjų pavasarį), gal ir šiaip sekėsi. Buvo vienas atvejis, sakytum, kiek juokingas, nors iš tikrųjų – mirtinai pavojingas. Ilgą lai-ką pas mus gyveno Kama, dvimetis berniukas, ir jo tėvas Mironas – jau minėjau. Bėda ta, kad berniukas kalbėjo vien žydiškai ir buvo gyvas sidabras. Kas nors skambina į duris, visi mūsų nelegalai puola slėptis, o Kama – prie durų, kaip ir priklauso vaikui. Kartą pribėgęs paklau-sė: „Wos?“ Žydiškai tai reiškia „kas“: vokiškai „was“, o žydiškai „wos“... Laimei, sumojau vokiečiui paaiškinti (tai buvo vokietis, supainiojo duris, norėjo patekti pas savo kolegą), kad vaikas kalba rusiškai – „voz“ rusiškai reiškia „vežimas“. Dabar juokinga, o tada net pagaugai nugara nuėjo...

Jei paklaustumėte, kaip išsilaikėme, kaip nesugniužome, atsakyčiau, kad labai padėjo tas geras legendinis binkiškas ūpas, kurio mūsų namai visada buvo pilni: energija, humoras, muzika, geros knygos. Kad ir kas vyktų gatvėse, mūsų namuose buvo ramu, niekas nepanikavo: užsitraukę užuolaidas ilgai vakarodavome, klausydavomės Maskvos radijo ir BBC (iš jo sužinodavome, kur tuo metu frontas), kalbėdavomės, skaitydavome. *Salione* raminau tiksėjo sieninis laikrodis, su pasitikėjimu žadėdamas rytojų. Gita skambindavo pianinu. Tikrą jausmą, šilumą ir viltį namuose spinduliavo anūkė Sofija Ligija – „Iga“. Tokį pasitikėjimą gyvenimu gali spinduliuoti tik mažas vaikas arba šventieji. Igos gyvybingumas leisdavo pamiršti amžinus rūpesčius, kurių buvo daugiau nei reikia: trūksta anglių, malkų, vaistų, visiems reikia valgyti, Lilijana serga plaučių uždegimu, Kama – ūmia infekcine liga kokliušu, jis – viename kambaryje su Iga, o kokliušas juk užkrečiamas. Galva sukasi. Koks laikas! Bet gyvenome surėmę pečius ir kupini vilties, kaip tas gajus Kazio Binkio atžalynas...

O KAS PASKUI?

Per karą Sofija Binkienė (1902–1984) su dukterimis Irena, Lilijana, Eleonora, sūnumi Gerardu ir žentu Vladu Varčiku išgelbėjo 17 žydų ir pasitarnavo daugeliui kitų. Ji buvo viena pirmųjų Lietuvos žydų gelbėtojų, kuriems suteiktas Pasaulio tautų teisuolio vardas (1967). Vėliau buvo pagerbti ir kiti šeimos nariai. Po karo Binkienė su šeima persikėlė į Vilnių. Dirbo Lietuvos radijuje vaikų ir jaunimo laidų redaktore. Binkių išgelbėtas Kama Ginkas tapo žymiu rusų teatro režisieriumi ir dėstytoju, o Gita Judelevičiūtė (*Gita Judelevich*) – lietuvių kalbos mokytoja. Išvažiavusi į Izraelį, ji dirbo Jeruzalės universiteto bibliotekoje. Gitos tėvas Isakas (*Isaak Judelevich*), išgyvenęs kelis kalėjimus ir koncentracijos stovyklą Vokietijoje, išvyko gyventi į Izraelį. Šeima susitiko tik 1970-aisiais, kai sovietų valdžia Gitai ir jos mamai Rajai (*Raya Judelevich*), kaip ir daugumai tuo metu Lietuvoje gyvenusių žydų, pagaliau leido išvykti į Izraelį.

Gita Judelevičiūtė:

„Visi šeimos nariai buvo tokie geri ir jautrūs, tokie nuoširdūs ne tik man, bet ir tarpusavyje. Jie visada buvo žvalūs, kupini energijos ir tikėjimo ateitimi <...>. Ta šeima tryško gyvybingumu ir nepaprastu žmogiškumu – tokiu nuoširdžiu, kad ir dabar, jau nuėjusi ilgą gyvenimo kelią, nerandu žodžių, kuriais galėčiau išreikšti jausmus šiai šeimai.“

Kama Ginkas:

„Aš esu įsitikinęs, kad tie žmonės [gelbėtojai] yra užpelnę didelį didelį paminklą – gražų, nuoširdų paminklą, panašų į tetą Zosę.“